

УДК 94: [29: 35] (477+498) Поп Й.-А.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.36.23>

Сергій ЛУЧКАНИН, д-р філол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-3318-6916
e-mail: luchkanyn@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФРАГМЕНТ ПЕРЕКЛАДУ "ІСТОРІЇ РУМУНІВ" ЙОАНА-АУРЕЛА ПОПА (ДАКІЯ ДО РИМЛЯН)

Метою публікації є введення в науковий простір України фрагменту перекладу з румунської мови "Історії румунів" Йоана-Аурела Попа – одного з найвидатніших сучасних румунських істориків, ректора Клужського університету імені Бабеша-Бояї (Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Нароса) (2012–2020), Президента Румунської Академії (з 2018). Пропонований переклад висвітлює обґрунтований науковий погляд на питання історії та цивілізації стародавніх даків до римського завоювання, подає опис їхніх звичаїв та вірувань, адже дакам судилося відіграти значну роль в етногенезі румунів.

Ключові слова: *Історія Румунії, Йоан-Аурел Поп, даки, румунська мова, Бурбїста, Децебал.*

Подаємо фрагмент перекладу книги ректора (2012–2020) Клужського університету імені Бабеша-Бояї, академіка і нинішнього Президента Румунської Академії, провідного сучасного румунського і світового історика Йоана-Аурела Попа "Історія румунів" (2010), у якій викладено курс історії Румунії з нових сучасних позицій. Значну кількість тем (передусім історію Румунії XIX – початку XX ст.), певною мірою відомих, усталених в оцінюванні та за сюжетом, подано доволі стисло, а дискусійним (походження румунського народу та його мови; румунські землі за середніх віків; міжвоєнна Румунія 1920–1930-х рр.; Груднева революція в Румунії 1989 р.) приділено значно більшої уваги. Автор обачно і тактовно, з наведенням паралелей зі світової історії, висвітлює нелегку, складну, повчальну, величну й цікаву історію румунських земель і румунського народу, починаючи від його етногенезу й дотепер. Українською мовою історію Румунії перекладено вперше. Книгу адресовано широкому колу читачів – передусім студентам-історикам і філологам, учням-старшокласникам, загалом історикам і філологам, усім, хто цікавиться історією південно-західного сусіда України – Румунії, яка так допомагає нам за нинішніх особливих випробувань у відстоюванні незалежності та територіальної цілісності. У цій частині наводимо переклад, що стосується історії, цивілізації, віруванням та культури давніх даків, яким судилося відіграти значну роль в етногенезі румунів.

Фрагмент нами перекладено за виданням:

Pop, Ioan-Aurel (2010), *Istoria românilor*. Colectia "Biblioteca populară" / Col. iniț. și coord. / Anatol Vidrașcu; conc. gr. și coperta / Vladimir Zmeev / București-Chișinău: Litera (Combinatul Poligrafic), 192 [pag].

3. "Найхоробріші та найсправедливіші серед фракійців..."

Цим давнім народом, який тут проживав до приходу римлян зі своїм переможним військом, були гето-даки.

Хоча вони і мали два найменування – ба навіть більше – однак можна говорити, що, у загальних рисах, вони склали один народ, який греки у своїх писаннях називали гетами, а римляни – даками. Звісно, як і будь-який народ, у них були різні регіональні відгалуження, можливо, і діалектні відмінності, несхожі традиції та звичаї. Напевно, що мешканці Добруджі, Мунтенії та Молдови (яких називають гетами) з походження могли б мати деякі особливі відмінності щодо тих, які населяли Банат, Трансильванію, Марамуреш (Мараморощину) та ін. (на ймення даки), однак на початок нашої ери всі вони розмовляли тією самою мовою, і ці племена сприймалися майже однаково. Гетів уперше згадав грек Геродот, якого називають "батьком історії", у V ст. до н. е. Геродот

розповідає, що року 514 до н. е., коли перський цар Дарій на чолі величезного війська рухався західним узбережжям Чорного моря на північ, щоб підкорити скіфів, гети в Добруджі вчинили йому опір, однак безуспішно. З цієї нагоди грецький історик відзначає, що гети були "найхоробріші та найсправедливіші серед фракійців". Ця інформація надзвичайно корисна, оскільки зараховує гетів до великої етнічної групи фракійців. Геродот також говорить і про фракійців як про найчисленніший у світі народ, опісля індійців.

Фракійці, у свою чергу, належать до більшої групи індоєвропейських народів. Вони, разом із греками й іллірійцями компактними групами прийшли зі сходу й північного сходу приблизно 2000 р. до н. е. і швидко змінили весь етно-лінгвістичний профіль Центральної й Південно-Східної Європи включно з усім Балканським півостровом аж до Італії, а згодом – до узбережжя Малої Азії. Греки осіли переважно на півдні Балкан і в Малій Азії, іллірійці – уздовж західного узбережжя Балканського півострова, а фракійці – на ширшому просторі на землях сучасної Болгарії, Сербії, Хорватії, Македонії, Румунії, Молдови, Угорщини, Словаччини, частково України тощо.

Так можна сказати, що приблизно 3 тис. років тому фракійці вже були поділені на північну й південну гілки, узагальнено розділені між собою Балканськими горами, які тоді називалися Гемськими (лат. *Haemus*). Приблизно в той час, коли в Італії відповідно до історичної традиції було засновано Рим (753 до н. е.), гето-даки були вже виокремлені як найважливіша етнічна група серед північних фракійців. Поступово вони формуються як окремішній народ, що дозволило Геродоту 514 р. до н. е. схарактеризувати їхню політичну і військову організацію. Гето-даки проживали переважно в долинах середнього і нижнього Дунаю, від сучасної Словаччини і до впадіння річки в Чорне море з організаційним і "державотворчим" центром у Карпатських горах. На такому широкому просторі, що охоплював сучасні Румунію та Молдову, а також Угорщину, Словаччину, частини Болгарії, України та Польщі, гето-даки не проживали компактно, але співіснували разом з іншими народами, народностями чи частинами народів, які з плином часу осіли між ними, особливо на межах вищезазначеної території. Зокрема, такими були давні греки, які в VII–VI ст. до н. е. заснували кілька колоній на узбережжі Чорного моря (Гістрія або Істр, Томіс – сучасна Констанца, Каллатіс – сучасна Мангалія, Діонісополь – сучасний Бальчик, Одесос – сучасна Варна, Месембрія – сучасний Несебір та інші), іллірійці, скіфи, кельти, південні фракійці та ін.

Фракійці розмовляли мовою, що належить до великої індоєвропейської мовної сім'ї. Цими самими мовами

індоєвропейського типу говорили і давні греки, римляни та стародавні германці, однак мова фракійців була ближчою до індоєвропейської групи мов, якими спілкувалися давні балти й іллірійці, до цієї самої мовної групи належали і санскрит, перська та скіфська. З плином часу до межі I ст. до н. е. – I ст. н. е. діалект, яким розмовляли гето-даки, сильно видозмінився і, на думку деяких фахівців, перетворився в окремішню мову в порівнянні із фракійською, від якої він відділився.

4. Як жили гето-даки

4.1. Заняття й житло

Сім'я звичайних даків, що складалася з дідусів і бабусь, батьків, дітей, мала докласти значних зусиль, щоб утримувати всіх своїх 10–12 членів родини, навіть і після того, як людство проминуло ранній залізний вік, як його називають історики, тобто з початку I тис. до н. е. У цей період чоловіки вмівали добувати залізну руду з надр землі, виробляти різноманітні знаряддя праці й озброєння. Однак небагато даків займалося цим тяжким ремеслом, що вимагало певних навичок і передбачало наявність родовищ корисних копалин. Переважна більшість даків займалася скотарством і хліборобством, що взаємопов'язувалося. Мешканці вмівали обробляти землю, використовуючи плуг, попервах дуже простий, дерев'яний з кам'яним лемешем; вони вирощували зернові, переважно просо, овочі та городину, виноградну лозу. З овечої шкури жінки вмівали прясти й шити, виготовляючи одяг та інше господарське причандалля. Здавна практикувалося й ручне гончарство, тобто виготовлення із глини, змішаної з водою, посуду, висушеного на сонці й обпаленого в печі. Житла гето-даків, переважно з гірських районів, будувалися на поверхні з дерева, що скріплювалося глиною. Чимало будувалося землянок або напівземлянок. Основним матеріалом для виробничої діяльності було дерево, але використовували й каміння, глину, кістки, роги тварин, бронзу, срібло й золото, особливо для виготовлення прикрас, і, безперечно, залізо.

З плином часу, після 450–400 рр. до н. е. обробіток заліза вдосконалюється, отриманий метал набуває кращої якості, а різноманітність виробів знарядь праці та зброї стає ширшою. Як говорять археологи, настає пізній залізний вік. Винайдено гончарне коло, що дозволило рельєфніше виокремлювати форми та чіткіше уявляти обсяги виробів з обпаленої глини. Починають продукувати величезні круглі посудини діаметром у кілька метрів, які вкопували в землю задля збереження в них зернових, а також дрібніші чаші (чарки) для всіляких господарських, медичних чи релігійних потреб. Найхарактернішою формою, справжнім відбитком місцевого стилю була дакська чашка (ваза), посудина з ширшою верхньою частиною і вигином назовні, з одним чи двома вушками. Дещо згодом гето-даки навчилися виробляти і використовувати плуг із залізним лемешем, водночас вони зазнали, очевидно, впливу своїх сусідів – греків, кельтів, південних фракійців. Завдяки витворенню надлишку продукції, передусім сільськогосподарської – зернові культури, тварини, шкури, хутра, вовна, мед, також виробили з кераміки, знаряддя праці, зброя та ін. – окремі мешканці перетворюються на місцевих купців.

Спершу як посередники вони займаються натуральним товарообміном, але згодом переходять до використання греко-понтійських, македонських та елліністичних монет. Після 300 р. до н. е. гето-даки карбують власні монети в місцевих майстернях, наслідуючи елліністичні вироби.

4.2. Суспільство: "блискучі" та "довговолосі".

Даки, як і всі тогочасні сусідні народи, складалися з різних груп і суспільних і професійних верств. Основною суспільства, тобто найчисленнішою групою, що займалася виробничою діяльністю матеріальних благ, були з юридичного боку вільні люди. Вони проживали в сільських громадах, були хліборобами, пастухами, ремісниками і навіть дрібними купцями. Даки, якнайтісніше пов'язані з обробітком землі і тваринництвом, носили суцянні штани, розрізану на частини сорочку, широкий пояс зі шкіри або полотна, також удягалися в одяг з рукавами, поверх якого накидалася накидка на зразок мантії. Узимку носили постоли зі шкіри або з повсті¹, на підшвах яких іноді чіпляли шипи, щоб не ковзати по льоду. Коли було холодно й дощило, рядові гето-даки вдягали башлики², які захищали голову від негоди. Жінки також удягалися в сорочки, спідниці і навіть накидки на зразок мантії, а волосся зачісували з проділом посередині, збираючи його позаду у вузол. Чоловіки носили довге волосся, можливо, тому їх називали *comati* – "гривасті", тобто людьми "з гривую" (довгим волоссям)³, або *capillati* – "довговолосі"⁴, люди з довгим волоссям. Ці вільні люди все-таки мали певні зобов'язання перед вожаками, а згодом – і перед державою.

На відміну від пересічних вільних людей, нобілі (або аристократи) носили багатший одяг, а на голові мали постійно малахай (шапку), латинською мовою *pileum*⁵, як характерну ознаку їхнього рангу. Тому їх і називали *pileati*. В аристократів існувало найменування і власною мовою, яке до нашого часу дійшло як *tarabostes*, тобто "обрані", "блискучі". Вони були вершниками, священниками, керманічами провінцій, воеводами, координували збір данини, торгівлю з кельтським, грецьким, еллінським і римським світом. Природно, що серед гето-даків існував і прошарок рабів, але їх було небагато, раби виконували переважно господарську роботу, тобто були чимось на зразок слуг у помешканнях аристократів. За певних обставин окремі даки ставали рабами греків і римлян; з іншого боку, даки продавали військовополонених у рабство за кордон.

Багатії проживали у великих і просторих помешканнях, а окремі з них – у справжніх фортецях. Їх будували на початках на узвишсях із землі та дерева, оточували ровом та оборонним валом. Наприкінці дохристиянської ери відбувається перехід до будівництва великих кам'яних фортець, особливо у Трансильванії, де був центр гето-дакської держави.

4.3. "Вони вірять, що не помирають..."

Той самий грецький історик Геродот Галікарнаський зазначає, що гети вірили в безсмертя: "Гети вірять у те, що вони безсмертні, і це в такий спосіб: вони вважають, ніби люди в них не помирають, а той, хто гине, іде до бога Сальмоксія, а цього бога деякі з них називають

¹ Повсть – цупкий матеріал, виготовлений із вовни способом валяння. Повсть – виготовлений із вовни способом валяння цупкий матеріал, який використовується для оббивання дверей, вироблення теплого взуття, капелюхів і т. ін. Повсть виробляється із грубої кінської або коров'ячої шерсті, змішаної з борошняним клейстером.

² Башлик – сукований загострений капюшон, що надівається в негоду поверх якого-небудь головного убору. Має довгі кінці для обмотування довкола шиї.

³ Рум. *soamă* "грива, чуприна" < лат. *coma* "кучері, волосся".

⁴ Лат. *capillatus* "покритий волоссям, що заріз волоссям".

⁵ Лат. *pileum* (*pileum*, *pileus*) – кругла повстяна шапка, її також удягали на рабів під час їхньому звільненні як ознаку свободи.

Гебелейзіном¹. Кожні п'ять років вони неодмінно посилають вісника до Сальмоксія, того з них, кому випаде жереб, і просять його переказати, що їм треба. Ось як відбувається це відсилання до бога: деякі з них призначаються тримати всторч три списи, а інші беруть за руки і за ноги того, кого посилають до Сальмоксія, потім розгойдують його і підкидають високо так, щоб він упав на вістря списів. Отже, коли проколотий списками помре, вони вірять, що божество до них прихильне. Проте, коли він не помре, то вони обвинувачують самого цього вісника, кажучи, ніби він погана людина. Таке обвинувачення приписують йому і замість нього посилають іншого, а доручення дають йому, коли він ще живий. Ці самі фракційці, коли блищать блискавки і гримить грім, стріляють із луків у небо і загрожують цьому богові, вважаючи, що нема іншого бога, крім їхнього бога"².

Як і всі давні європейські народи, гето-даки були багатобожниками (вірили в багатьох богів), навіть якщо в певні періоди власної історії поклонялися одному головному богові. Найвідомішим і найшановнішим був вище-згаданий Сальмоксій, бог землі, посівів і родючості, про якого даки вважали, що його оселя десь під землею. Його протилежністю, хто заперечував владу й авторитет Сальмоксія, був Гебелейзіс, бог неба, блискавки та грому. Існувала ще богиня, яку називали Бендіда, богиня місяця й лісів, на зразок Артеміди в давніх греків і Діани в римлян, був також і бог війни подібно до Арея чи Марса. Саму річку Дунай (лат. Donarius), яку греки називали Істром, а Данубієм – римляни, зараховували до божеств. Безумовно, існували й інші божества. Усім їм відводилися спеціальні місця для поклоніння, тобто святилища чи храми, які були двох видів: прямокутні й круглі, вибудовані з дерева і каменю (мармуру) зі струнками колонами й багатьма священними залами. Найважливіші і найсвятіші з них було знайдено в центрі Дакії, на півдні Трансильванії, де, імовірно, і розміщувалась священна гора даків – Когайонон³, щось на зразок місцевого Олімпу.

Зрозуміло, що з часом даки стали вірити в потойбічне життя, тобто в безсмертя, про що відзначає і Геродот. Доки безсмертя нерозривно пов'язувалося в їхньому мозку душевно й тілесно, доти зберігалось трупопокладання, але з III–II ст. до н. е. вони перейшли до кремації (спалювання померлих). На той час переважна більшість даків вважали, що лише душа нематеріальна та безсмертна, і що її слід якнайшвидше звільнити від тілесного покриття його спаленням. Померлих спалювали або на місці поховання, або деінде. Попіл, кістки й інші залишки після спалення часто клали в урни (посудини, виготовлені з випаленої глини) і закопували, а над цими місцями іноді насипали земляні могили, які називаються курганами. Найбільші кургани поховання з багатим інвентарем (амфори, кубки, прикраси, скриньки та ін.) належать племінним вождям і багатіям.

4.4. Наука, письмо, мистецтво

Історик Йордан майже півтора тисячоліття тому у своїй "Гетиці"⁴ писав про важливу духовну роль, яку

відіграв Декеней, верховний жрець, серед гето-даків: "Побачивши, що їхні [даків] душі в усьому йому підпорядковуються і що в них допитливий розум, він став навчати їх усієї філософії, а в цій справі він був досвідченим учителем. Він навчив їх етики, чим погамував їхні варварські пристрасті; викладаючи фізику, він примусив їх жити згідно з природою...; навчивши їх логіки, він поставив [даків] понад іншими народами, що тямали в мистецтві розмірковувати; показуючи практику, він навчив їх проводити час у добродіяннях; оповідаючи теорію дванадцяти знаків зодіаку, він показав їм рух планет та всі астрономічні секрети, як зростає та зменшується місячний диск, продемонстрував, якою мірою вогняне сонячне коло перевершує розмірами земне, виявив, під якими іменами та знаками 346 зірок проходять свій швидкий шлях від сходу на захід, щоб наблизитися чи віддалитися від небесного полюсу. Так ось я запитую, яким було те величезне задоволення, коли відважні мужі, маючи маленький перепочинок від військових справ, убирали в себе філософські вчення? І ти міг побачити, як один із них вивчає місцерозташування неба, а інший – природу трав та кущів, цей спостерігає наповнення і зменшення місяця, а той – сонячні затемнення, як підхоплене обертанням небесного склепіння сонячне світило рухається зі сходу на захід". Звичайно, прагнучи показати високу духовність готського народу (який помилково вважали спадкоємцем гетського), Йордан перебільшує. Нам складно уявити войовничих даків – жорстоких, бородатих, незугарних, неосвічених – жадібних до науки. Згідно з Йорданом, у гетів ні на що не було часу, окрім як на заняття філософією, етикою, ботанікою та ін. Звісно, це не означає, що в дакському суспільстві не існувало людей, що займалися науками. Ними були волхви, які мали велику повагу і владу в суспільстві. Вони насправді мали певні знання з астрономії, ботаніки та медицини, про це свідчать як археологічні знахідки, так і різні писемні джерела. Збереглися назви деяких медичних рослин гетською мовою, були знайдені коробочки з рум'янами, мазями, лікарським зіллям, скрині з медичними інструментами (скальпелі, пінцети, дощечки вулканічного попелу для пришивдшення загоювання ран). Навіть знайдено черепи, які були розрізані під час "операцій" і потім зшиті. Були віднайдені цистерни й каналізаційні водопроводи, місця для збору води, що яскраво свідчить про увагу до суспільної гігієни.

Дакам було відомим і письмо грецькими й латинськими літерами, однак писемність серед жителів була рідкісною, винятком, як і майже скрізь в античному світі, особливо поза межами Давньоримської держави. Імператор Доміціан після війни з даками надіслав римському сенатові лист, котрий він отримав від Децебала, союзника якого трохи згодом відправили вже імператорові Траяну листовне послання на великому грибі (очевидно, це був гриб коренева губка), де вони просили римського володаря про мир з гето-даками. На одній із культових

¹ А. О. Білецький, перекладач і дослідник Геродота українською мовою, ототожнював Сальмоксіса та Гебелейзіса [Геродот (1993). Історії в дев'яти книгах. Наукова думка. С. 478.]. Як побачимо далі, й. – А. Поп подає їх як двох богів-антиподів.

² Наводимо переклад з Геродота Андрія Білецького за вид.: Геродот (1993) Історії в дев'яти книгах. Наукова думка. С. 201–202.

³ Когайонон (Κογαίονον, або Κογαίον) – міфічна священна гора даків, у якій знаходилася печера, де впродовж трьох років переховувався Сальмоксій. За давньогрецьким істориком та географом Страбоном подібне найменування мала і річка, що протікала поруч із горою. Назву Когайонон зафіксовано лише в Страбона і, можливо, вона не належить до лексики фракто-даків. Проте наявні версії, що це слово перекладається як "свята гора" і пов'язане з імовірно наявним дакським словом кага (священний). За іншою версією, Когайонон – це "таємнича гора". Місцерозташування Когайонону невідоме. За однією з версій, вона знаходилася неподалік від столиці даків Сармізегетузи (можливо, це пік Гугу висотою близько 2200 м.). За іншою версією, ця гора Когайонон могла розміщуватись у гірському масиві Чахлеу в румунських Карпатах.

⁴ Праця пізньоантичного вченого, візантійсько-готського історика VI ст. Йордана має назву "De origine actibusque Getarum" ("Про походження та діяння готів"; уживається також скорочена форма назви – "Getica", яку й наводимо).

посудин зі столиці Дакії, датованій I ст. н. е. було прошемпельовано напис латинськими літерами, а на майже 60 кам'яних глибах Сармізегетузи наявні один-два й навіть три написи грецькими літерами. Отже, варто відзначити, що вождь, ватажки союзних племен, жерці та наближені до двору вміли писати, навіть мала існувати й канцелярія, а решта народу не мала подібних навичок і навіть не відчувала потреби в писемності.

У гето-даків був нахил і до прекрасного. Вони різьбили по дереву, однак деревина – матеріал неймовірно крихкий, і відповідні різьблення було втрачено. Усе-таки збереглися візерунки та скульптурні фігурки з каменю, вилиті з бронзи, виковані молотом із заліза та срібла, оброблені кістки в наповнених посудинах, варто відзначити й орнаментовані фібули, інкрустовані сріблом, персні, браслети та ін. Керамічні вироби прикрашають геометричні й зооморфні (зображення тварин) фігури, і не лише оконтуровані, але й виписані з великою майстерністю. Ця мальована й покрита емаллю кераміка гето-даків, що набула поширення саме в I ст. н. е., цілком оригінальна, народжена смаком і потягом до прекрасного місцевих жителів.

4.5. Від племінних союзів до державного утворення: правління Буребісти (82–44 рр. до н. е.)

Як і всі давні народи, гето-даки об'єднувалися в племена, на чолі яких стояли могутні ватажки, що наважилися протистояти 514 р. до н. е. самому перському цареві Дарію. Цих військових ватажків об'єднань племен починаючи з IV ст. до н. е. іноді іменують "царями" або "базилеями", хоча вони ще й не керували справжніми державними утвореннями. Їхні імена незвичні і мають зараз містичний відтінок: Сіталк (Sitalces), фракійський вождь, якому підкорялася й частина гетів; цар істрійців (rex Histrianorum), вождь дунайських гетів; Дроміхет (Dromichaites), який успішно протистояв у Нижньодунайській рівнині одному зі спадкоємців Олександра Македонського, як і перед тим проти самого Олександра воювали інші гетські ватажки. Далі йдуть Зальмодегік (Zalmodegikos), Ремакс (Rhemaxos), Орол (Oroles), Рубобост (Rubobostes), двоє останніх із цього переліку царювали найімовірніше в Трансильванії, у середині карпатського гірського пасма, де політична влада даків постійно зміцнювалася (у II, а особливо в I ст. до н. е.). Ці вожді очолювали навіть доволі могутні політичні утворення, які чекали слушної нагоди та появи виняткової особистості, яка б об'єднала ці племена в єдину державу. Імпульси об'єднання гето-дакійських племен надходили як із середини, так із зовні. Центр цього об'єднання містився на півдні Трансильванії, у районі гір Орештії (або Шуряну), де вождем був Буребіста, який після 82 р. до н. е. за допомогою великого жерця Декеня зміг за відносно короткий проміжок часу об'єднати племена гето-даків під своєю владою та створити в горах Орештії вражаючу систему укріплень, доповнену згодом його спадкоємцями.

Дві зовнішні небезпеки загрожували об'єднавчим зусиллям Буребісти, і, водночас, підштовхували гето-даків до консолідації їхньої політичної та військової влади: кельтська небезпека із заходу та північного заходу (кельти прагнули переміститися з боку Словаччини, Дунаю та Тиси в Трансильванію) і римська загроза, яка викристалізовувалася на півдні. У 72–71 рр. до н. е. римська армія вже вторглася на територію Добруджі. Близько 60 р. до н. е. Буребіста зі своїм військом переміг кельтів, а після 55 р. до н. е. віддалив римську загрозу і з боку Добруджі, анексувавши все західне узбережжя Чорного

моря й територію між Дунаєм і Балканами. Буребіста таким чином став господарем численних земель, які охоплювали багато народів і народностей і простягалися від середнього Дунаю (нинішня Словаччина) на заході аж до гирла Бугу на узбережжі Понту Евксинського на сході, від Балканських гір на півдні й до лісистих Карпат на півночі. Ця дакська держава, яка могла виставити в бій військо в 200 000 чоловік (на виразно перебільшену думку Страбона), називалася у грецьких джерелах *архе*, тобто імперія, а її владар характеризувався як "найвпливовіший і перший серед усіх фракійських царів". Звичайно, те, як розумілася "держава" у римському світі, не може цілком прикладатися до політичного утворення Буребісти, яке швидше за все уподібнювалося до міцного племінного об'єднання. Та із практичних міркувань доцільно вживати слово "держава", усвідомлюючи його певну умовність.

Давній Рим переживав на той час добу переходу від Республіки до Імперії і був охоплений громадянськими війнами. Зовні два народи могли порушити спокій Риму – гали (кельти) на заході і даки на сході. Тому Гай Юлій Цезар підкорив Галлію і спрямовував свій грізний погляд у бік Дакії. Ось чому у громадянській війні, що спалахнула в Давньому Римі між Цезарем і Помпеєм, Буребіста підтримав останнього, який, на жаль, зазнав поразки 48 р. до н. е. Однак вождь даків уник покарання, бо невдовзі Цезаря було вбито в сенаті його політичними супротивниками, захисниками республіки. Того самого року (44 р. до н. е.) помер і Буребіста, очевидно, також унаслідок змови.

Після смерті верховного вождя, який зміцнив свій народ за допомогою "військових вправ, стриманості й послуху до наказів" і навчив його "жити без вина", дакська держава не зникла, але розпалася на чотири-п'ять утворень, серед яких найважливішим залишилося те саме з центром у горах Орештії. Тут правили спадкоємці Буребісти і тут залишилося найважливіше святилище, що було духовною столицею для всіх гето-даків.

4.6. Децебал (87–106).

Після того, як пройшло понад 100 років, один із цих спадкоємців Буребісти, очевидно Діурпаней (Diurpaneus), названий згодом Децебалом (Той, хто могутній), відновив унітарну дакську державу, надавши їй більшої міцності. Країна вже не охоплювала такі землі, як за часів Буребісти, а простягалася приблизно на території сучасної Румунії. Однак Децебал надав їй кращої організації як державному утворенню. Металургічне виробництво зробило кроки вперед після появи заліза й виробів із нього. Плуг із залізним лемешем і прискорене гончарне коло набули загального поширення. Фортифікаційна система з центром у Сармізегетузі – найважливішою фортецею, столицею дакської держави – набула за Децебала своїх класичних форм. Військо було добре організовано й оснащено, включаючи й військові машини; управління країни стало централізованим, торгівля з давньоримською цивілізацією перебувала на піднесенні. Римська срібна монета мала значне поширення, її карбування наслідували й даки.

З плином часу Рим підкорив увесь Балканський півострів, а кордони імперії сягнули Дунаю. Добруджу було підкорено 46 н. е. і включено до складу римської провінції Мезії, розташованої приблизно на місці сучасних Болгарії та Сербії. Римські напади на Дакію посилилися після 85–86 рр. і тривали, з невеличкими перервами, упродовж 20 років – аж до підкорення Децебала. Однак вождь даків не злякався римлян, оскільки, як писав Діон

Кассій¹, "він був досвідчений у воєнній справі, вправний у боях, знав, коли слід нападати і коли вчасно відступати, був майстром у походах, хоробрим у битвах, умів до ладу скористатися перемогою і вдало врятуватися від наслідків поразки". За сприянням усього цього Децебал зумів боронити власні землі аж до початку II ст. н. е., ба навіть своїми діями він і провокував римлян до агресії. саме в той час на чолі Стародавнього Риму став найздібніший імператор усіх часів, за правління якого межі римської імперії сягнули максимальних розмірів. Цього імператора звали Траяном, він народився поблизу Севільї в Іспанії, ставши першим римським імператором, що народжений поза межами Італії. Він підкорив Дацію після двох безжальних воєн. Після першої війни (101–102 рр. н. е.), що завершилася лише частковою перемогою Риму, Децебал формально проголосив себе римським підданим, але не втратив надій на реванш. Та й імператор не мав жодних ілюзій щодо миру. Він наказав архітекторові Аполлодору Дамаському спроектувати та спорудити міст через Дунай поблизу поселення Дробета². Цей міст став однією з найграндіозніших античних будов, його залишки й досі видно на південному-заході Румунії на березі Дунаю. По цьому мосту, як і по інших, споруджених із кораблів, римське військо чисельністю приблизно 150 000 солдатів перейшло через Дунай у різних місцях, вступило на територію Дації в 105 р. й оточило столицю країни – місто Сармізегетуза. На початку літа наступного 106 р. фортецю, у якій скінчилися вода та продовольство, було захоплено римлянами та знищено. Римляни заволоділи і скарбницею даків, що оцінювалася в 165 000 кг чистого золота і 331 000 кг срібла, яку з почестями привезли до Риму і з якої імператор,

влаштувавши роздачі хліба й циркові розваги, вдовольняв забаганки римського плебсу, що прагнув *panem et circenses* – "хліба й видовищ"³. Це золото даків наповнило спорожнілу з часом римську скарбницю. Однак радість перемоги для римлян залишилася неповною, оскільки Децебал з частиною своїх спільників утік у гори, де продовжував боротьбу. Та опір був нетривалим, тому що один римський загін став наздоганяти втікачів. Заганий у безвихідь, Децебал покінчив життя самогубством, а його голову та правицю показали імператору, а пізніше виставили в Римі на загал, щоб усі впевнилися, що лютий ворог римської імперії загинув. Святкування в Римі з нагоди перемоги над даками тривали 123 дні, у них узяли участь 10 000 гладіаторів і 11 000 диких звірів, було подаровано по 650 динарів кожному платникові податків, викарбовано нові монети і три пам'ятні медалі, інші дрібнички з кераміки, пов'язані із завоюванням Дації. На згадку про цю подію 113 н. е. у новому імператорському римському форумі Траяна було споруджено видатну пам'ятку, відому під назвою "Колона Траяна". Її збудували з білого мармуру висотою майже 40 м і діаметром 4 м, ствол колони огинає рельєфна стрічка, де зображено епізоди війни Риму з даками. Цю величезну пам'ятку й нині можна побачити в Римі поблизу Венеційської площі, вона вважається свідомством про народження румунського народу.

Список використаних джерел

- Pop, Ioan-Aurel (2010), *Istoria românilor*, București-Chișinău: Litera (Combinatul Poligrafic).
 Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Costea, Ionuț Susana, Andea (2006). *History of Romania [Compendium]*, Cluj-Napoca, Romanian Cultural Institute, center for Transylvanian Studies.

¹ Діон Кассій Кокцеан (грец. Δίων Κάσσιος, лат. Lucius Claudius Cassius Dio Cocceianus; 155 – бл. 235 р.) – римський консул та історик грецького походження, автор часто цитованої "Римської історії" ("Ρωμαϊκή", лат. "Historia Romana") у 80 книгах, що охоплюють історію від прибуття Енея до Італії аж до часів Александра Севера. Його батько, Кассій Апроніан, був за Марка Аврелія намісником Далмації та Кілікії. Діон народився в Нікеї (Віфінія) і після здобуття риторичної освіти розпочав у 180 р. службу кар'єру. Він був сенатором, претором, консулом (двічі, разом з Александром Севером у 229 р.). Потім Діон відійшов від громадських справ і виїхав на батьківщину до Віфінії. Діон працював над "Історією" 22 роки. Стиль Діона – риторичний, манера викладу – ясна і проста, але, наприклад, в описі битви при Каррах деякі воліють звертатися до Плутарха. Твір Діона зберігся не повністю, але в значній частині. Від перших 35 книг (що розповідали про період від заснування Риму до 69 р. до н. е.) дійшли незначні фрагменти і скорочений виклад у візантійського історика Зонари. Книги XXXVI–LIV, пов'язані з 69–10 р. до н. е., збереглися повністю, а книги LV–LX (9 рік до н. е. – 46 н. е.) – з деякими прогалинами. Від останніх 20 книг збереглися значні фрагменти. Зміст ряду заключних книг переказав візантійський письменник Ксіфілін. Існує повний англійський переклад праці Діона Кассія, опублікований у "Loeb Classical Library".

² Спершу дакське, згодом – римське поселення на місці сучасного Дробета-Турну-Северин.

³ *Panem et circenses!* Хліба й видовищ! Слова, із якими римський плебс часів імперії звертався до нобілів (верхнього класу римського суспільства), вимагаючи безкоштовної їжі та видовищ (циркових розваг). В імперському Римі багато уваги приділялося дозвіллу, розвагам, пишним багатоденним святкам і видовищам. Верхівка суспільства вправлялася в гурманстві, неймовірних туалетах, хитроумних насолодах, еротичних оргіях. Народні маси також не було забуто в Римській імперії, бо їхнє невдоволення становило небезпеку для можновладців. Будучи позбавленим у період імперії політичних прав, плебс (лат. *plebs, plebis, f.* "простолюди") був змушений миритися з цим і задовольнятися безкоштовними роздачами хліба (щомісяця в I–II ст. н. е. зерно отримувало до 200 тис. чоловік), грошей та спогляданням циркових розваг, які бували надзвичайно пишними, але водночас примітивними, еротично-вульгарними. До театрів, де видовища були інтелектуальнішими, римська публіка була доволі байдужою, і театр ніколи не мав у Стародавньому Римі того високого суспільного значення "школи життя", яке він мав у Давній Греції. Зростаюча безідейність давньоримського суспільства періоду занепаду (як і в добу еллінізму) призвела до того, що всі інші види драми стали витіснені мімі, міміямбі, пантоміми, у яких сипалися ляпаси, демонструвалися грубо-еротичні непристойні сценки, а під кінець вистави здіймався галас й виникала штовханина. Про "святкування" підкорення Дації розповів римський поет-сатирик Ювенал (бл. 60 – бл. 127); подію яскраво описано на сторінках історичного роману "Візантійський лукавець" (т. I, 2005; т. II, 2006) відомої сучасної української письменниці Ольги Страшенко (1950–2015). У середині II ст. н. е. святкам у Римі відводилося 180 днів у році. На стадіонах і в амфітеатрах постійно відбувалися різні змагання, перегони на колісницях, цькування звірів. Смертну кару здійснювали в амфітеатрі як театралізоване видовище, у якому засуджений виконував роль героя або лиходія, що насправжки гинув під час вистави; видовище завдяки цьому набувало особливої гостроти. У перші століття нашої ери страту християн також часто проводили на арені амфітеатрів (найвідоміший серед них – унікальний за розмірами амфітеатр Флавіїв у Римі – Колізей, відкритий 80 р. і розрахований на 50 000 глядачів), куди їх виганяли на розтерзання диким і голодним звірам. У III–IV ст. н. е. в Римі спорудили грандіозні лазні. Особливо славновісні терми Каракалі (211–217) – складний комплекс споруд, що займав територію в 12 га і був розрахований на одночасне перебування в ньому 1500 осіб. Тут були великі зали й різноманітні архітектурні споруди з холодною, теплою та гарячою водою, спеціальні приміщення для відпочинку й розваг, переважно еротично-інтимних, парк з бібліотеками. Зали терм було пишно прикрашено мармуром, коштовними матеріалами, прекрасними мозаїками (доволі фривольного змісту) і скульптурами. У пізніші часи сентенція стала девізом владарів, які вважали, що, задовольняючи ці потреби мас, вони можуть почуватися спокійно. Революційні народні рухи і переможні повстання пригноблених трудящих мас у XVIII–XXI ст. довели історичну обмеженість цього вислову.

Popovici, Silvia. (Ed.). (1992). Romania, *Foreign Sources on the Romanians*. The Directorate.
Treptow, Kurt W. (Ed.). (1997). *A History of Romania*, 3rd ed., Iași.

References

Pop, Ioan-Aurel (2010), *Istoria românilor*, București-Chișinău: Litera (Combinatul Poligrafic).

Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Costea, Ionuț, Susana, Andea (2006), *History of Romania [Compendium]*, Cluj-Napoca, Romanian Cultural Institute, center for Transylvanian Studies.

Popovici, Silvia. (Ed.). (1992). Romania, *Foreign Sources on the Romanians*. The Directorate.

Treptow, Kurt W. (Ed.). (1997). *A History of Romania*, 3rd ed., Iași.

Отримано редакцією журналу / Received: 12.06.24
Схвалено до друку / Accepted: 17.09.24

Serhii LUCHKANYN, DSc (Philol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0003-3318-6916
e-mail: luchkanyn@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**THE PUBLICATION OF TRANSLATION FROM THE ROMANIAN LANGUAGE
OF "THE HISTORY OF THE ROMANIANS" BY IOAN-AUREL POP
(DACIA BEFORE THE ROMANS)**

The purpose of the publication is to introduce to the scientific circle of Ukraine a translation from the Romanian language of "The History of the Romanians" by Ioan-Aurel Pop, one of the most prominent contemporary Romanian historians, Rector of Babeș-Bolyai University in Cluj-Napoca (2012-2020), and President of the Romanian Academy (since 2018). The proposed translation provides a well-founded scholarly perspective on the history and civilization of the Dacians, and offers a description of the customs and beliefs of the ancient Dacians, who played a significant role in the ethnogenesis of the Romanians.

Keywords: *History of Romania, Ioan-Aurel Pop, the Dacians, Romanian language, Burebista, Decebalus/*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.